

ПЕРЕДМОВА

ВЕЛИКДЕНЬ ЯК ТЕКСТ І ТЕСТ, АБО ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ

І темний ряд євангельських історій
Звучить як низка тонких алегорій
Про наші підлі і скупі часи.

Микола Зеров. «Чистий четверг» (1921)

* * *

І слова мають свій маєстат.

«Великдень» — слово як дзвін.

У ньому лунає так багато, так повно й так дужо — так *вє́лико!* — що годі вичерпати кількома куцими рядками, тим паче в тісних жанрових рамцях скромної передмови до цієї ошатної книги зі святочним титулом «Великодня класика». Книги гарної, як писанка. Книги, яка постала як пандан до антології «Різдвяна класика» — рівно ж прекрасної, як вертепна зізда (хоча читати їх можна й треба поокремо — повільно, неквапливо і всмак, — смакуючи і святкуючи!).

Бо ж за зимою — весна, по дзвінких колядах і гідно спроваджених різдвяних святах — світле очікування великодніх гаївок, від куті — пряма дорога до паски: такий віками усталений ритм буття задає ушляхетнений традицією календар найбільших християнських свят (певна річ, із давнім дохристиянським корінням). І свята ці тісно пов'язані й немислимі одне без іншого, адже вони насправді про одне, про головне у християнстві — і головне в людині: про народжену, переслідувану, страчену й відроджену

Любов. Ця любов до людей, до людини, до людяного й божого в людському і людського в божественному — ось сакральний сенс і Різдва, і Великодня. І Різдво без Воскресіння як кутя без меду чи радше як віра без діл.

Саме Воскресіння Христове після мученицької смерті Месії на хресті за гріхи людства надає тривкого сенсу й нездоланної сили Його народженню як людини серед людей — Сина Людського. Він народився, щоб не просто померти, а таки воскреснути, і смертю своєю смерть подолав, подарувавши тим самим надію на вічне життя всім, хто в Нього увірував:

Христос воскрес із мертвих,
смертю смерть подолав,
і тим, що в гробах,
Життя дарував! —

як многократно й многоголосно віщує головний пасхальний тропар: гімн перемозі життя над смертю, духу над плоттю, світла над темрявою.

Саме завдяки воскресінню життя постає не як One Way Ticket — покірна й неухильна дорога до смерті, «на забій», «до ями», а як шанс на безсмертя, а відтак і на недаремність і життя, і смерті як таких. Воскресіння з мертвих перетворює тваринне животіння на осмислене людське існування, надає йому сенсу й відкриває перспективу: прочиняє вікно у майбутнє.

Однак передмова не теологічний чи філософський трактат, і я не збираюся довго водити ласкавих читачів і читачок нетрями релігійно-метафізичних категорій. Бо книга ця (і передмова до неї) передусім про літературу і насамперед про літературну класику — ту, що великодня. Про Великдень як текст.

(Хоча, погодьмося, дивно було б міркувати про Великдень і не згадати про Воскресіння Христове та його сакральний сенс, до якого ще повернемося, хай вибачать мені ревнителі секулярної свідомості. Достоту як атеїсти — Богові, який на порозі Страшного суду матиме підстави пожартувати: «Передайте їм, що мене нема!».)

Великдень як текст, тобто корпус різножанрових і різночасових творів на великодню тематику, у щонайширшому сенсі — саме про те, що Бог таки є. Суворий чи милосердний, близький чи далекий, виразимий чи неможливий, оскаржений за мовчанку й поборюваний за земну несправедливість, антропоморфний чи незримо присутній у світобудові «всюди і ніде»... Проте так чи так великодні вірші, гімни, пісні, казки, притчі, легенди, оповідання, новели, повістки, нариси, образки, «малюнки»... (розмаїті жанрові модифікації великоднього тексту) — усі вони про *богоприсутність і богозалишеність* — як дві сторони однієї медалі. Навіть тоді, коли

у творах тих формально немає згадки про Бога, Його любов і милість, про Христа, християнство і навіть про саме Воскресіння (а є й такі, зокрема і в цій антології!), великодні тексти в особливо глибокий і проникливий спосіб торкаються тонкого серпанку взаємин людського й божественного, «того, що більше за нас», що перевищує людські можливості й межі — і сягає за межу. Саме тому, мабуть, так багато в тих творах того сливе невловного і невисловленого (а часом і невисловлюваного!), що бринить і мріє на тонкій, як ниточка, межі: на грані життя і смерті, смерті й безсмертя, зникання й відродження. Це невловне можна називати по-різному: сердечний жаль, світова скорбота чи туга за вічністю, та щоразу о великодній порі з-поміж плетива ідей, людей, подій і ситуацій прозирає ось цей промінчик із потойбіччя — чи в потойбіччя.

При цьому варто мати на увазі, що, називаючи ті чи ті тексти великодніми, упорядниці й автор передмови мали на увазі не обов'язково пряму тематизацію Воскресіння Христового як «правди віри» чи релігійного свята, а явище «великоденності» в набагато ширшому розумінні. Великдень тут насамперед *хронотон*, «місце в часі» подій, у якому вони розгортаються. І доречно буде нагадати, що в суто формально-хронологічному вимірі йдеться не лише про один день (Пасхальну неділю — власне Великдень*), а про цілий великодній календарний цикл, що охоплює принаймні два тижні: Страсний тиждень (Чистий, або Білий, — останній тиждень перед Великоднем, після Вербної неділі) і власне Пасхальний, або Світлий тиждень (Світлу седмицю — тиждень по Великодні). У церковному ж сенсі великодні свята тривають аж до Вознесіння Господнього на сороковий день після Пасхи і відтак є найдовшим християнським циклом свят. Протягом усього цього 40-денного періоду заведено вітатися: «Христос Воскрес!» — «Воістину Воскрес!».

Тож як різдвяний текст не тільки про саме Різдво (а ще й про Святвечір і про всі різдвяні свята), так і великодній не лише про Великдень.

Проте великодній текст об'єднує й характеризує не тільки особливий час подій (час сакральний, час свята, час див), а й певні художньо-сміслові ознаки:

- ✓ зосередженість на екзистенційній проблематиці життя, смерті і безсмертя;
- ✓ непростий, іноді напружений діалог (а часом і відверта конфронтація) людського і божественного, релігійного і побутового, віри і сумніву, серця і розуму, пристрасті й обов'язку;

* Термін «Пасха», як відомо, давньоєврейського походження. Старозавітна (юдейська) Пасха (Песах — букв. перехід) — свято на честь виходу єврейського народу з єгипетської неволі — переходу від рабства до свободи. Новозавітна (християнська) Пасха — свято Воскресіння Христового — переходу від смерті до життя.

- ✓ виразна морально-етична настанова з домінантою співчуття до покривджених, знедолених, беззахисних і злидених (проте не обов'язково пряма, як шило, публіцистично-дидактична, а іноді завуальована, імпліцитна);
- ✓ центральні образи «простих людей» і особливо дітей у системі діювих осіб та певна наївність, «дитинність» їхніх світобачення й поведінки...

Врешті, на свято кожен із нас — трохи дитина...

Подекуди у творах на великодню тематику (одначе не конче, не завжди й не всюди!) фігурують типово великодні символи, звичаї й ритуали (обрядодійства), такі як крашанки, писанки й писанкування, випікання й освячення паски та інших традиційних смаколиків (як і загалом святоче меню), всенощні відправи в церкві чи гаївки й інші забави біля церкви (зокрема розпалювання багать і гучні постріли з рушниць чи саморобних гармат)... Однак це вже радше не суть, а декорація, орнамент, необов'язкові елементи сюжету та образного світу творів, де головне насправді інше, набагато глибше і важливіше:

сєнс свята та/або трагедія безсвяття.

В останнє формулювання я вкладаю всі ті численні сюжетні, психологічні й ідейно-сміслові мотиви, колізії та перипетії, коли о святковій порі головні персонажі опиняються на узбіччі «свята життя», позбавлені святкового настрою, родинної спільноти й самої можливості святкувати. Бо як святкувати, якщо тато в тюрмі, мама померла, діти-сироти, в хаті немає не те щоб паски, а й шматка черствого хліба, а то й самої хати, а довкола чужі, байдужі, часто-густо й ворожі люди?.. Чимало з тих персонажів стомлені понадсильною працею, змучені фізичними недугами і психічними стражданнями, морально виснажені, внутрішньо спустошені, сливе мертві. Це *люди не для свят* і *люди не зі свята*. Парадокс: саме такі найбільше потребують світла Воскресіння — і саме їм його найбільше бракує.

На жаль чи не на жаль (бо просто так склалося й нема на те ради!), в українському великодньому тексті таких персонажів і мотивів безліч: рясно, хоч плач... Про радісний і щасливий Великдень у заможному рідному домі, за щедрим родинним столом, у мирі та спокої в нашому письменстві знайдемо куди менше історій, ніж про Великдень у голоді й холоді, у тюрмі, на заслання чи каторзі. «*Підлі і скупі часи*» (за поетичною формулою Миколи Зерова), здається, більшою мірою надаються до художньої проєкції на «темний ряд євангельських історій», ніж часи тихі, ситі і щедрі. Врешті, що цікавого можна написати про щастя? Щастям треба насолоджуватися, а не описувати його. А от горе невичерпне у своїй багатоманітності і просто волає про катарсис через естетичне переживання. Похмура ж оптика українського

класичного письменства — це ще й мистецьки чесне віддзеркалення темних сторін об'єктивної соціальної дійсності, а не вислід якоїсь патологічної письменницької депресивності чи особливого «націонал-песимізму».

Що ж, український великодній текст (особливо прозовий) — це зовсім не солодкий сироп і навіть не пухка паска з цукровою поливкою. Його смак терпкий, як хрін, і гіркоти сирітських чи вдовиних сліз у ньому більше, ніж родзинок безжурної радості. Проте й Великдень як такий не тільки про диво Воскресіння, а й про його страшну ціну: самотність, самопожертву, страждання й мученицьку смерть на хресті. Тож треба визнати, що й великодні історії українських класиків далеко не завжди потішні й життєрадісні, — навпаки, здебільшого зворушливі і пронизливі, як дитячий жаль. Вони крають серце набагато частіше, ніж звеселяють. А травматичний досвід проступає в текстах виразніше, ніж тріумфальний настрій, — ніби мученицький лик на хустині Вероніки.

Утім, очевидно, така «несвяткова» тональність святочного наративу сформувалася не тільки через особливо трагічні обставини, історичні катаклізми й тяжкий моральний та економічний стан бездержавного народу в заручниках чужих господарів, а й через світоглядну настанову багатьох (якщо не більшості!) авторів і авторок українського великоднього тексту: спрямованість на християнське й загальногуманістичне співчуття до покривджених і уполідованих, «малих світу сього» та своїх «братів і сестер у неволі». Звісно, можна було б оголосити це вислідом невинного «народництва», «хлопоманства» та «біднотолубства», але, на мою думку, у цьому разі йдеться радше про етичну позицію, ніж про політичну ідеологію чи естетичну доктрину. Бо співчуття до принижених і знедолених — тих, кому сумно навіть на Великдень! — об'єднувало реалістів і модерністів, соціалістів і націоналістів, лівих і правих, чоловіків і жінок, незалежно від віку, статі, статків, походження, смаків і переконань.

Певен, ставлення до таких «несвяточних», «непарадових» дійових осіб формально «святочних» творів — це *тест на людяність*: і для самих персонажів, і для їхніх рідних, близьких та антагоністів, і для авторів/авторок цього письма, і для читачів та читачок. У цьому сенсі великодній текст постає як своєрідний художньо-психологічний тест на співчутливість, емпатію, емоційний інтелект, врешті, на моральну зрілість і готовність долати власний егоцентризм.

Питання лише, чи здатні ми гідно витримати це *випробування текстом* сьогодні?

* * *

Хай там як, український великодній текст достатньо багатий і щедрий. Хоча кількісно і якісно він, правду кажучи, поступається святовечірньо-різдвяному, та тридцять три вміщених у цій антології прозових і дванадцять

поетичних творів (останніх у нашій літературній спадщині насправді набагато більше, тут лише вибрані зразки жанру*) переконливо свідчать, що «святочний наратив» нашого письменства аж ніяк не зводиться до «Христос рождається!», бо в ньому повноголосо лунає й многонадійне «Христос воскрес!».

Історичне коріння українського великоднього тексту сягає глибин фольклору й народної міфології. Із поганських, сливе «діонісійських», веснянок виростають великодні гаївки (гагілки), де весняне воскресіння природи після зимового заціпеніння гармонійно «римується» з дивом Христового постання з мертвих. Народні думи (зокрема дума про Марусю Богуславку, що визволяє козаків із неволі саме на Великдень), великодні драми (містерії й мораліте, як-от «Воскресеніє мертвих» Георгія Кониського), поважні поетичні й філософічні рефлексії на тему Воскресіння Господнього в середньовічному та бароковому письменстві (такі як «Розмишляне о муці Христа, Спасителя нашего» Йоаникія Волковича, «Вірші на Воскресеніє Христово» Лазаря Барановича чи «христовоскресні» духовні пісні «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди або його ж таки теологічні міркування про Воскресіння в діалозі «Потоп зміїн») несподівано іронічно відлунюють у великодніх віршах-ораціях (жартівливих привітаннях) і травестіях (своєрідних «перевдяганнях» євангельських сюжетів у сатиричні шати), що постали з буйної молодечої фантазії мандрівних дяків-пиворізів і волелюбних спудеїв — козацьких синів чи й майбутніх козаків: наприклад, анонімні «Великодня вірша» («Нуте лиш беріте яйця!») чи «Вірша на Великдень» («Кажуть, будто молодиці...») пародійного характеру чи ж знаменита «Вірша, говорена гетьману запорожцями на світлий празник Воскресенія Христового 1791 года». Із цієї життєпружної, розперезаної, вітаїстичної бурлескно-травестійної традиції народної «сміхової культури» на зламі XVIII — XIX віків, мов Фенікс із попелу (але не *ex nihilo*!), раптом заяскріє «Енеїда» Котляревського — і разом із нею воскресне в новому письменстві жива українська мова.

А відтак цілий вибух «великодніх» творів, прозових і поетичних, в українській літературі XIX — XX століть, представлений довгим шерехом менш і більш яскравих та відомих імен, творчих особистостей і з канону, і з-поза нього. Зокрема таких, як Григорій Квітка-Основ'яненко («Мертвецький Великдень»), Тарас Шевченко («На Великдень на соломі...»), Юрій-Осип Федькович («Писанки»), Іван Франко («Великдень»), Михайло Старицький («Писанка»), Олена Пчілка («Золота писанка»), Михайло Коцюбинський («Лист»), Модест Левицький («Землиця рідна», «Заєць», «Пачкар»

* Див. докладніше: Качуровський, Ігор. Українська Великодня поезія // Sacrum і Біблія в українській літературі: / За ред. Ігоря Набитовича. — Lublin: Ingvarr, 2008. — С. 555—574.

та ін.), Микола Чернявський («Великдень на чужині»), Богдан Лепкий («Оповідання дяка», «Під Великдень», «Великодній ранок», «Гаївки»), Марко Черемшина («Писанки»), Катря Гриневичева («Пасха красна»), Спиридон Черкасенко («Великодня ніч», «Гараськів Великдень», «Під Великдень»), Степан Васильченко («Пацанок», «Дома»), Павло Тичина («Скорбна мати»), Микола Хвильовий («Злочин»), Валер'ян Підмогильний («В епідемічному бараці»), Микола Зеров («Чистий четвер», «Велика п'ятниця»), Богдан-Ігор Антонич («Resurrectio»), Віктор Петров (Домонтович) («Мої Великодні!», «Передвеликоднє») та багато-багато інших.

Перелічити тут усіх неможливо, та й немає потреби. Досить поглянути у зміст цієї книжки, щоб дійти слушного висновку: тема Великодня для української літератури не випадкова, а, навпаки, одна з наскрізних, магістральних, сказати б, лейтмотивних. Великодній дзвін, гучніше чи тихіше, лунає в нашій культурній традиції від давнини до сучасності, та щоразу, з кожною епохою, напрямом і стилем, звучить із новими обертонами*.

Жанрово, стилістично, сюжетно-композиційно всі ці твори неймовірно різноманітні: аж так, що годі звести їх до якогось «спільного знаменника». Ба навіть не всі вони однаково «великодні».

Навіть хронологічно найраніший з уміщених у цій антології творів — «Мертвецький Великдень» Григорія Квітки-Основ'яненка — насправді не про «справжній», християнський Великдень (Воскресіння Христове), а про «навський» (поганський), тобто макабричне свято мерців. «...За вами до церкви не дотовпишся, — пояснює пиякові й ледареві Нечипорові, героєві цього сливе готичного оповідання, давно покійний, але вельми балакучий отець Микита, — так ми у таке урем'я справляємо Великдень, як ви на тім світі лежите смертельно п'яні, що вас ніякими дзвонами до церков і не збудиш. Ти ж нам гляди, що приніс вареника, то усім розділи, щоб нам не натошчака лягати по ямах».

Зовсім в інших «ямах» — в окопах Першої світової війни — озиваються великодні дзвони жадобою миру дітей «одної віри», одного народу в оповіданні Осипа Маковея «Братання» з антимілітарної збірки «Кроваве поле» (1921). Багато кому відомо про Різдвяне перемир'я 1914 року (*нім.* Weihnachtsfrieden, *англ.* Christmas truce, *фр.* Trêve de Noël), та далеко не всі знають про великоднє братання українських вояків, спраглих

* Див. також видані заходами української діаспори (передусім духовних осіб та інституцій) антології: Великодній ранок: Збірка великодніх оповідань і віршів / Упор. І. Барчук, М. Подворняк. — Торонто, Чикаго: Накладом Християнського видавництва «Дорога правди», 1957. — 257 с.; Великодні дзвони: Антологія новішої української Великодньої поезії / Упор. Г. Г. Кінах, ЧСВВ; Українська духовна бібліотека. — Рим: Василіян, 1968. — 239 с. Задля справедливості зазначу, що більшість творів, уміщених у нашій антології «Великодня класика», до згаданих вище видань не ввійшли, тож у цілісній повноті приходять до широкої читацької громади вперше.